

הרב יצחק זילברשטיין
פרופ' מתתיהו וייסנברג

שיקולים כספיים בהצלת חיי אדם - שו"ת

שאלה:

בארצות הברית הוצגה שאלה כבודת משקלי' הנוגעת לכלל האנושות וברצוני לדעת מהי עמדת התורה בנידון. עם התקדמות הטכנולוגיה הרפואית עולים הסיכויים להציל חיים. אך העלות גבוהה. השאלה: מה היא מידת ההוצאות הכספיות שחייבים להוציא כדי להציל אדם?

הוצגו שלשה מקרים:

1. בן 87 שנפצע בתאונת דרכים שהגיע לבית החולים בהלם, עם הרבה שכרים בעצמות, עם אוגה ראתית שהתמוטטה, עם הרבה פצעים באברים פנימיים. תיאורטית ניתן לטפל בכל בעיה למרות שהסיכוי שיחיה היה נמוך ביותר. הביאו אותו פעם אחר פעם לחדר ניתוח. אחרי שבועיים של טיפול אינטנסיבי ביותר הפסיקו הכליות לתפקד ורעיתו לא הסכימה לדיאליזה ונתנו לו למות. הטיפול עלה יותר מ-\$100,000.

2. אשה בת 51 שסבלה מ- multiple sclerosis שכבה בטיפול נמרץ והיתה קשורה למכשיר הנשמה שלשה חדשים. הוציאו בשבילה ממון רב. אבל היא ובעלה הסכימו שמעל ומעבר לא ישקיעו בה. בסופו של דבר ניתקה ממכשיר הנשמה ונתנו לה למות. מה היא עמדת התורה?

3. אשה בהריון, בת 28, שלא חשבו שתחיה ויצאה בחיים ממצבה הקשה. היא נדבקה באבעבועות רוח בחודש השמיני והגיעה לבית החולים במצב אנוש. היא פיתחה בעיות נשימה קטלניות (adult respiratory distress syndrome). ביום השני היא ילדה. האשה שכבה עוד הרבה זמן בטיפול נמרץ כאשר הרופאים אמרו כבר לבעלה שהיא תמות. הוציאו הון עתק עבורה והיא ניצולה ותינוקה הצליח לצאת בשלום. הרי שכדאי להשקיע ולהאמין בה' ית'.

בכבוד רב,

פרופ' מתתיהו וייסנברג

אם כן, מה הוא הגבול?

תשובה:

טרם נשיב על שאלותינו הבה ונוסיף שאלה נוספת:

לאשה בת שלושים ושתיים, אם לששה ילדים, נולד בן עם תסמונת תת התפתחות של חדר שמאל של הלב (Hypoplastic left heart syndrom). זהו מום לב מורכב וחמור, בו התינוק אינו יכול לחיות יותר מימים ספורים, ללא טיפול ניתוחי מסובך. דהיינו השתלת לב, או תיקון ניתוחי המתבצע בכמה שלבים, במשך השנתיים הראשונות של חיי התינוק. בשתי האפשרויות הכירורגיות, הסיכוי בעבר לא עלה על 5%-15% של הצלחה בניחות עצמו, וגם אחרי הניתוח היו קיימים ספקות בקשר להתפתחות תקינה של התינוק.² ניתוחים כאלו אינם מתבצעים בארץ, מה שמחייב את המשפחה להיכנס לחובות עצומים ואולי אף למכור את דירתם. בנוסף לכך, אחד ההורים או שניהם יצטרכו להפרד מילדיהם, לתקופת זמן ממושכת, דבר שכשלעצמו עלול לגרום לבעיות קשות, נפשיות ומשפחתיות.

אין ספק, שלו תינוק זה היה הסכוי היחיד של זוג זה לזרע חי וקיים, לא היה נחסך כל מאמץ כדי לנתחו, אפילו גם אם הסכויים להצלחתו היו מועטים ביותר, אך במקרה זה כשיש להם ילדים אחרים, גם הסכוי ללידת ילדים בריאים נוספים בעתיד הוא גדול, האם קיים חיוב להוצאה כספית המביאה לידי התרוששות, או שמא אפשר להסתפק ב"שב ואל תעשה"? (השאלה הובאה ב"אסיא" אייר תשנ"ב)³.

עד כמה חייב אדם לתרום מרכושו כדי להציל את הזולת?

תשובה:

ב"אהבת חסד" פרק כ' סעיף ב' נאמר וז"ל:

"הא דאמרינן אל יכזבו יותר מחומש, נראה דמיירי באופן שאינו נוגע לפקוח נפש ממש, אבל אם נוגע לפקוח נפש ממש, כגון שהשכוי עומד למות, או הרעב יכול לבא לידי סכנה, על ידי רעבוננו, אין שייך בזה שיעור "חומש", ולא אמרו בב"מ ס"ב, רק דחיי קודמים לחיי חברו, אבל דעשרו קודם לחיי חברו לא מצינו". עכ"ל. וכך כתב בשו"ת "זרע אמת" (ח"ב נ"א,

2. המספרים מתאימים ל- 1987, בה אירע המקרה המתואר. כיום, השיטה הניתוחית המקובלת, היא ניתוח בשלבים, ולא השתלה, ומתקבלות תוצאות טובות יותר. ראה:

Bailey L.L., Gungry S.R.: Hypoplastic Left Heart Syndrome. *Pediatric Clin. North America* 37(1) 137, 1990.

-העורך

3. ד"ר ב' הרשקוביץ, התינוק היקר, אסיא נא-נב, 34-38.

הביאו "דרכי תשובה" יור"ד קנ"ז נ"ז) וז"ל: "לכאורה נראה דכל הון ביתו מחויב האב ליתן, ולא יעבור על לאו. "דלא תעמוד על דם רעך" דקיי"ל דאם יכול להציל בכל מה שיש לו, חייב ליתן, ולא יעבור על לא תעשה... עכ"ל.

אולם מאידך צידד המהרש"ם (ח"ה סימן נ"ד) דאין אדם חייב להוציא כל רכושו כדי להציל את חברו ממות. וטעמו הוא שהרי כתב הראב"ד (מובא בר"ן על הרי"ף במסכת סוכה פ"ג, ובב"י או"ח תרנ"ו) דלכן אין צריך לבזבז על מצות עשה יותר מחומש, כדי שאל יבא לידי עוני, והעוני נחשב כמיתה. אמנם על מצות לא תעשה אסור לעבור נגד השי"ת, והוא חייב למסור כל אשר לו, אבל לעבור על התורה בשב ואל תעשה, יש לומר, כיון שהעוני נחשב כמיתה קצת, לכן פטור.

נימוק נוסף כתב המהרש"ם עפ"י ד חז"ל בעירובין מ"א: "עניות מעבירה את האדם על דעת קונו", ואם כן הוי בכלל מה שאמרו חז"ל חלל עליו שבת אחת, כדי שתשמור שבתות הרבה. וכעין זה כתב ה"פתחי תשובה" יור"ד קנ"ז ד' בשם "חומת ירושלים" קצ"ו שמוטב להתבטל ממצוה אחת כדי שהעניות לא תעבירונו על דעת קונו, ויוכל לקיים מצוות הרבה.

גם ה"תורה תמימה" (פרשת ויצא אות כ"ג) תמה על הרמ"א ביור"ד קנ"ז הסובר דעל לא-תעשה חייב אדם לבזבז כל ממונו, הרי מבואר במכילתא "בשלח" על הפסוק "להמית אותי ואת מקני בצמא", השוו בהמתן לגופן. מכאן אמרו: בהמתו של אדם הוא חייו. והמג"א רמ"ח ט"ז כתב שאם חושש אדם שיקחו ליסטים את בהמתו או כל ממונו, ולא יהיה לו במה להחיות נפשו, הוי כפקוח נפש שדוחה שבת. עיי"ש.

גם בספר "הליכות אליהו" לגר"א פיינשטיין סימן ל"ג כתב שברמב"ם בפירוש המשניות תחלת פאה כתוב כשאדם יראה שבויים חייב לפדותם, אבל אם יצטרך לתת להם יותר מן החומש, יתן רק חמישית ויסתלק מלתת עוד, אף שמבואר ברמב"ם (הלכות מעשר עני פ"ז) שפדיון שבויים הוי ככלל פיקוח נפש. הרי מבואר דאין אדם חייב לתת יותר מחומש אף במקום פקוח נפש. ויש לצרף לזה מה שכתב הגר"א ביור"ד קנ"ז דלדעת מהרי"ו אין אדם חייב לבזבז יותר מחומש עבור לא תעשה. יעו"ש.

גם ממו"ח הגאון רי"ש אלישיב שליט"א שמעתי שאין אדם חייב ליתן יותר מחומש נכסיו להצלת נפש מישראל. וטעמו הוא שמקור החיוב להציל נפש הוא מהפסוק "והשבותו לו" שבא לרבות השבת גופו. אם כן כשם שעבור מצות השבת אבידה אין אדם חייב להוציא כל ממונו, כך עבור הצלת חיי חברו.

ובמסכת סנהדרין ע"ג. מקשה הגמרא, למה לי קרא ד"לא תעמוד על דם רעך" תיפוק ליה ממצות "והשבותו לו"? משיבה הגמ', שאלו היה נאמר רק "והשבותו לו" היינו למדים שחייב להציל בגופו, אבל לא לשכור אחרים שיצילו, קא משמע לן שחייב גם לשכור אחרים. אם כן שמענו רק שחייבים לטרוח ולשכור אחרים שיצילו, אבל לא שמענו על יתרה מזו שיהיה חייב להוציא כל ממונו להציל נפש מישראל. ומה שהוכיח ה"אהבת חסד" ממסכת ב"מ ס"ב. שניים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהן קתון של מים, אם שותין שניהם מתים, ואם שותה אחד מהן, מגיע לישוב, דרש בן פטורא, מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו. עד שבא ר' עקיבא ולימד "וחי אחיך עמך" (ויקרא כ"ה) חייך קודמים לחיי חברך. והוכיח ה"אהבת חסד" שלולא גילתה לנו התורה וחי אחיך עמך היינו אומרים שישתו שניהם, וימותו ואל יראו אחד במיתת חברו, באה התורה וגילתה לנו, שעד כדי כך שיתן את המים וימות, לא חייב - אבל לתת ממונו חייב ליתן. ולכאורה ראייה זו אלימתא היא.

השיב על כך מו"ח שליט"א, שדרשת בן פטורא היא לא מסברא, אלא שדורש הוא כך את ה"וחי אחיך עמך" שחייב להשתתף בחלוקת המים עם חברו, וכמבואר בספרא שבן פטורא דרש כך מהפסוק. אם כן לדידן שאין אנו דורשים כך, אלא דורשים אנו שחייך קודמים לחיי חברך, לא רק גוף החיים קודמים אלא גם רכושו, מאחר והעוני נחשב כעין מיתה, ולכן פטור לתת יותר מחומש. כיון שיסוד המצוה להציל חיי חברו נלמדת מהשבת אבידה, ומתוך כך סובר מו"ח שליט"א שאין חיוב על ההורים למכור דירתם ורכושם כדי להציל את ילדם, גם כשהוא יחיד ויקר מאד. אמנם מדין צדקה חייבים ההורים להוציא עבור בנם יותר מאדם אחר וכמו שיבואר להלן. אבל לא חייבים למוטט את עצמם ואת רכושם, ולהגיע למצב עוני שהוא "כעין מות", דחייהם קודמים.

עוד יש להעיר על שאלה זו, שנוסחה הוא: "אין ספק, שלו תינוק זה היה הסכוי היחיד של זוג זה לזרע חי וקיים, לא היה נחסך כל מאמץ כדי לנתחו, אפילו אם הסכוי להצלתו היו מועטים ביותר". ובפירוט האפשרות להצלתו נאמר: "הסכוי אינו עולה על 5%-15% של הצלחה בניתוח עצמו, וגם אחרי הניתוח קיימים ספיקות בקשר להתפתחות תקינה של התינוק", נראה שניתוח כה מסוכן כשאחוזי ההצלחה כה נמוכים אסור לעשותו. כי אין לסכן חיים-אפילו כשהם חיי שעה-עבור סיכוי כה נמוך, של חיים. כי במסכת ע"ז כ"ז, נאמר: ספק חי ספק מת אין מתרפאין מהן, ודאי מת מתרפאין מהן (ופירש רש"י: ספק חי ספק מת אין מתרפאין מהן, ודאי מת מתרפאין מהן, דעובד כוכבים ודאי יהרוג אותו, ומוטב שיניח, אולי יחיה. ודאי מת מתרפאין, שמא ירפאנו העובד כוכבים). שואלת הגמרא האיכא חיי

שעה? (שהעובד כוכבים ממהר להמיתו, ושמא יום או יומיים יחיה?) משיבה הגמרא: לחיי שעה לא חיישינן...דכתיב: "אם אמרנו נבוא העיר, והרעב בעיר ומתנו שם" (מלכים ב', ז'). והאיכא חיי שעה? אלא לאו לחיי שעה לא חיישינן. עכ"ל. והנה המצורעים הללו בהפילם את עצמם למחנה ארם מסתבר שהיו קצת סכויים שיחיו אותם. כדרך האויב המרחם לפעמים על הנכנעים ונופלים לפנייהם. משא"כ כשהסיכוי להצלחה נמוך ביותר, לא מצאנו שמותר לסכן את חיי שעה למטרה זו.

ומעתה נבא לדון בשאלות שבראש דברינו.

א) חייב אדם לתת כל אשר לו, כדי שיחיה. ומשום כך לא עשתה האשה כדין בזה שהתנגדה לדיאליזה. ואפילו אם החולה בדעה צלולה ומבקש שלא יטפלו בו יותר, אין שומעים לו, כי החיים יקרים מאד, ואין להם תחליף, ובכל יום שאדם נמצא בעולם, יכול הוא לרכוש חיי נצח. ומה ערכם של המעות, לעומת החיים הנצחיים. ואין לאדם רשות לחוס על כספו ולומר עד כאן אני מוציא, והנותר אוריש לבני, או לאשתי. ומכל שכן שאם החולה עצמו לא ויתר על חייו, כי אם אשתו עשתה זאת למענו, מי נתן לה סמכות להמנע מלהוציא את מעותיו של בעלה למען חייו. ואפילו כאשר הסיכוי לחיות נמוך ביותר.

וראיה לכך שהרי חייב אדם לתת כל רכושו כדי שיוכל לשמור על השבת ובכל זאת מחללים שבת בשביל חיי שעה כמבואר בשו"ע או"ח שכ"ט ג', ד'. נפלה עליו מפולת אפילו מצאוהו מרוצץ שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה, מפקחין עליו את הגל. ואם כן, קל וחומר שחייב אדם ליתן כל ממונו בשביל חיי שעה.

ב) חייב אדם לפרנס את אשתו, ונכלל בזה חיוב רפואתה. כמבואר במסכת כתובות נ"ב: רבן שמעון בן גמליאל אומר, רפואה שאין לה קצבה, הרי היא כמזונות. וכך כתב הרא"ש בפרק מציאת האשה. ולכן אסור היה לנתק את המכשיר והיו צריכים להמשיך בהחייאה.

שאלה:

האם חייב אדם לחזור על הפתחים בכדי לרפאות את אשתו או את בנו?

תשובה:

ה"עזר מקודש" אבהע"ז סימן ע' דן אם אדם חייב לחזור על הפתחים כדי להביא טרף לאשתו. והשיב: תפילין הם מצוות עשה, ואין אדם חייב לבזבז עליהם יותר מחומש נכסיו, ולכן גם פטור מלחזור עבורם על הפתחים.

משא"כ מזונות אשתו שנאמר בהם: "שארה כסותה ועונתה לא יגרע", חייבים לבזבז על זה כל ממונו,⁴ והוא עצמו יתפרנס מחזרה על הפתחים. הרי שנדרש מהאדם שיחזור על הפתחים כדי להמנע מלאו. לכן גם עבור מזונות אשתו שהוא "לאו" חייב לחזור על הפתחים.

וה"מנחת יצחק" ח"ו סימן ק"נ כתב בדבר אחד שילדה אשתו ילד חסר דעה ובעל יסורים והוא זקוק לממון רב על מנת שיוכל לרפאותו האם האב חייב בזה? והשיב: הר"ן והרא"ש נחלקו, מהיכן נובע חיוב מזונות האב לבניו הקטנים, הר"ן סובר שהוא נובע מחיוב המזונות לאשתו, שהרי אם לא יזון את ילדיו תוציא אשתו פתה מפיה ותזון אותם, והיא עצמה תרעב, ולכן מאחר והבעל חייב לזון את אשתו חייב הוא גם לפרנס את בניו הקטנים. ושיטת הרא"ש היא שחיוב מזונות הבנים הקטנים בגלל עצמם הוא ולא בגלל אמם, ולכן גם כאשר האשה נתגרשה חייב לזונם. וכתב ה"מנחת יצחק" דלשיטת הר"ן דחיוב מזונות הבנים נובע מהאם, חייב האב לחזור על הפתחים גם עבור פרנסתם, כשם שחייב לעשות זאת עבור פרנסת אמם. ויתכן שגם הרא"ש מודה לר"ן, שחיוב פרנסת הקטנים נובע גם מחיוב פרנסת האם, אלא שחייב לפרנסם גם בגלל עצמם. ונפקא מינה שאפילו כשגירש את אשתו חייב לפרנסם. עכ"ד ה"מנחת יצחק".

לאור זאת חייב הבעל לבזבז כל רכושו לפרנסת ולרפואת אשתו. ואם ויתרה האשה על זכות זו ואמרה לבעלה אל תוציא הוצאות מעבר לסכום זה, אין בדבריה ממש ויכולה לחזור בה, ולדרוש את מזונותיה ואת דמי הוצאות הרפוי. ורק אם אמרה: "איני נזונית ואיני עושה" שומעים לה, כמבואר בשו"ע אבהע"ז ס"ט ד'. ואינה יכולה למחול על חיובי הבעל כלפיה בעתיד אלא אם כן תעשה על כך קנין סודר. כמבואר בבאר היטב אבהע"ז ס"ט ד'. וגם אז, אף שיפקע חיוב מזונות ורפוי של הבעל כלפיה, עדיין ישאר הבעל חייב לרפאותה מדין צדקה. כמבואר בשו"ע יור"ד רנ"ז י"ב: "האב חייב לפדות את הבן אם אית ליה לאב, ולית ליה לבן. וה"ה קרוב אחר, קרוב קרוב קודם". וכך כתוב בסימן רנ"א ד': כופין האב לזון בנו עני, ואפילו הוא גדול כופין אותו יותר משאר עשירים שבעיר, וכן שאר קרובים".

4. ויש להעיר על דברי ה"עזר מקודש" ב' הערות:

- א. על לאו שאין בו מעשה ישנם הסוברים שלא חייבים לבזבז כל ממונו, יעוין בהגהות רע"א יור"ד קנ"ז א' וב"פתחי תשובה" ד'. ואם כן לאו "דלא יגרע" אין בו מעשה.
- ב. שארה כסותה ועונתה "לא יגרע" משמעותו הוא באם יש לו אסור לו לגרוע. אבל באין לו יתכן דלא עובר על איסור. (וכע"ז משמע מרש"י סנהדרין ע"ג ד"ה קמ"ל. לא תעמוד על דם רעך, משמע, אלא חזור וכו' מוכח דלולא המשמעות, מכח הלאו בלבד לא היה חייב לבזבז ממונו.)

ויעוין ב"צמח צדק" (הקדמון) שאלה קי"א שדן באחד שנהרג בדרך, וידוע מי הרוצח, ואחד מקרובי הנרצח יכול לבקש דין על הרוצח, יש לכוף את קרובו של הנרצח שיהא רוזף אחר הרוצח להעמידו בדין. מהמבואר בסנהדרין מ"ה, ע"א, "גואל הדם הוא ימית את הרוצח, מצוה בגואל הדם." ולכן אם הקרוב עשיר, כופים אותו שיוציא הוצאות כדי לקיים מצוה זו. וכדין צדקה שכופין את הקרובים בהתאם לעשרם.

רפוי בן או בת, מי קודם?

שאלה:

אדם שנולדו לו בן עם בת, עם פגמים חיצוניים, המכערים אותם מאד, ואין לו ממון הרבה לרפאות את שניהם, את מי יעדיף: את הבן או את הבת?

תשובה:

נאמר במסכת כתובות דף מ"ט. מצוה לזון את הבנות קל וחומר לבנים, העוסקים בתורה. דברי ר' מאיר. ר' יהודה אומר, מצוה לזון את הבנים וקל וחומר לבנות משום זילותא. יעו"ש. וכתב ב"דרוש וחדוש" לרע"א: יש לומר דנפקא מינה באין לאב אלא לזון לאחד, דלרבי מאיר בנות עדיפי, וזן אותם, ולרבי יהודה בנים עדיפי וזן אותם. עכ"ל. לכאורה היה נראה שהסברא הפוכה, דלשיטת רבי מאיר הבנים עדיפי משום שעוסקים בתורה, ואילו לשיטת רבי יהודה הבנות עדיפי משום זילותא. אך כנראה שר' עקיבא איגר סובר, שמאחר דלשיטת ר' מאיר עיקר התקנה היא לזון את הבנות, לכן הן עדיפות, למרות שהבנים עוסקים בתורה. ואילו לר' יהודה הסובר שעיקר תקנה היתה לזון את הבנים, לכן הם קודמים למרות שהבנות זילי. ולפי זה לכאורה גם בעניננו לשיטת ר' מאיר יש לרפאות את הבנות ולר' יהודה את הבנים. ושמעתי ממו"ח הגרי"ש אלישיב שליט"א שלכל השיטות יש להקדים את הבנות. מכיון שנאמר בקדושין ל': "ואת בנותיכם תנו לאנשים" (ישעיה נ"ה) שואלת הגמרא בתו בידו הוא? משיבה הגמרא: "ניתן לה מידי, ולבשייה, ונכסייה, כי היכי דקפצו עליה אינשי". יעו"ש. ולכן מאחר והטילה התורה חוב על האב להלבישה ולתת לה נדוניה כמבואר באבהע"ז קי"ג א' לכן הדעת נותנת שרפוי הבת קודם לבן, ובפרט ש"אין האשה אלא ליופי"5.

ג) כתב הרמב"ם ובשו"ע אבהע"ז עט"ז ג: אם רואה הבעל שהחולי ארוך, יכול לומר לה, הרי כתובתך מונחת, או רפאי עצמך מכתובתך או הריני מגרשך ונותן כתובה. ואין ראוי לעשות כן מפני דרך ארץ.

וכתב ה"חלקת מחוקק" ג, וכבר כתב מהרש"ל, דבזמן הזה (שיש חרם דרבינו גרשום) שאין מגרשין בעל כרחה, מחויב לרפאותה, ואינו מועיל מה שמוכן ליתן לה כתובה ולגרשה. והר"א מזרחי סובר דאף בזמן הזה אם רוצה לגרש וליתן לה כתובה, אין לה עליו כלום. יעו"ש. ועל כל פנים אין זו מדת דרך ארץ.

לסיכום:

- א. האשה לא עשתה כדין, והיתה חייבת לבזבז כל ממונו כדי להאריך את ימיו. (פרט כשהיסורים שלו קשים מאד, ואין לו כי אם חיי שעה.)
- ב. חייב אדם לפרנס את אשתו ולרפאותה, ואשה שאמרה שהיא מוחלת לבעלה ואל יוציא מעל ומעבר, יכולה לחזור בה, אלא אם כן עשתה קנין על כך. וגם כאשר עשתה קנין חייב הבעל לרפאותה מדין צדקה.
- ג. נחלקו הדעות בזמן הזה שיש חרם דרבנו גרשום אם יכול הבעל לומר לאשתו הרי כתובתך תרפאי עצמך בה. ולכל הדעות אין זו מדת דרך ארץ לעשות כך.
- ד. גם ב"תינוק יקר" חולה אין חיוב על ההורים לשבור מטה לחמם, ולמכור את ביתם ואת החנות שמתפרנסים הימנה כדי להצילו.
- ה. בן ובת שנולדו מכווערים, ואין להורים אמצעים לרפאות את שניהם יעדיפו את הבת.